

Przyroda Doliny

Jak tu było kilka wieków temu

Do końca XVIII wieku duże połacie lasów Beskidów Zachodnich stanowiły rozległą, pierwotną Puszcę Karpacką sięgającą aż po szczyty gór. Ich użytkowanie było prowadzone w dość wąskim zakresie z powodu nieszczerzłej koniunktury drzewnej w tym czasie i braku dróg wywozowych. Z początkiem XVIII wieku po, przejściu dóbr żywieckich we władanie hrabiego Wielopolskiego kanclerza koronnego i starosty krakowskiego, nastąpił w regionie znaczny rozwój przemysłu i hutnictwa. Spowodowało to ogromny wzrost zapotrzebowania na surowiec drzewny. Zmienił się profil wykorzystywania lasów: z bogatych w zwierzynę terenów łowieckich, na obszar dostarczający drewna przemysłowego (Janota 1859, Kawecki 1939).

Potrzeby przemysłu i budownictwa wzrastały tak ogromnie, że zaczęto eksploatować lasy na dużych przestrzeniach, stosując bardzo często zręby zupełne. Olbrzymie w tym czasie zapotrzebowanie na surowiec drzewny, związane z jego eksportem na Węgry, rozbudową hut żelaza na Śląsku (1828) oraz w dolinie Soły (1838 - huta w Węgierskiej Górcie), a także powstaniem huty szkła w Złatnej, doprowadziło do znacznych zmian w beskidzkich lasach. Zmieniły się przez to skład gatunkowy i struktura wiekowa drzewostanów, a pierwotne biocenozy leśne pozostały tylko na małych powierzchniach na stokach i szczytach gór.

Początki ochrony przyrody

W celu zachowania resztek naturalnych drzewostanów, jeszcze przed wojną rozpoczęto starania o utworzenie na Babiej Górze Parku Narodowego, a w latach powojennych powzięto decyzję o utworzeniu w Beskidach Zachodnich sieci rezerwatów przyrody. Nie wszystkie jednak tereny zasługujące na opiekę doczekały się objęcia ich którąś z tych form ochrony. Nie doczekała się między innymi najbardziej wysunięta na północ część Beskidu Śląskiego - **Dolina Wapienicy**.

Dolina Wapienicy jest dzisiaj częścią miasta wojewódzkiego - Bielska-Białej i jest z pewnością jedynym tak naturalnym obszarem w administracyjnych granicach dużego miasta w skali europejskiej. Położona jest w obrębie należącego do Beskidu Śląskiego masywu Klimczoka. Otoczona jest ona od zachodu przez szczyty: Palenica (688), Wysokie (762), Przykra (824) i Błatnia (917), od południa Stołów (1041), Trzy Kopce (1080) i Klimczok (1119), a od wschodu przez Szyndzielnię, (1026), Cuberniok (728) i Dębowiec (686). Charakteryzuje się dużymi wysokościami względnymi, stromością stoków oraz raptownym wypiętrzeniem ponad sąsiadujące z nią od północy Pogórze Śląskie. Jest ona jednym z najcenniejszych fragmentów Beskidu Śląskiego. Na jej nadprzeciętną wartość zwracano już uwagę w trzydziestych latach naszego stulecia, kiedy to na obszarze Doliny utworzono na życzenie księcia Sułkowskiego obszar chroniony o powierzchni około 700 ha. Pozostałością po tym obszarze jest niewielki, (niecałe 55 ha) rezerwat „Stok Szyndzielni”. W rezultacie wieloletniej kampanii społecznej, od kilku lat 1500 ha doliny jest chronione pod postacią zespołu przyrodniczo-krajobrazowego.

Co żyje w Dolinie

Flora roślin naczyniowych Doliny Wapienicy liczy ponad 400 gatunków. Spośród nich 21 należy do objętych całkowitą lub częściową ochroną. Należą do nich całkowicie chronione: dziewięciśli bezłodygowy, kruszczyk szerokolistny, lilia złotogłów, listera jajowata, omieg górski, parzydło leśne, podkolan zielonawy, podrzeń żebrowiec, pomocnik baldaszkowaty, storczyk szerokolistny, śnieżyczka

przebiśnieg, wawrzynem wilczelyko, widłak goździsty, widłak jałowcowaty i widłak wroniec. Z gatunków chronionych częściowo występują: centuria pospolita, ciemiężycza zielona, kopytnik pospolity, kruszyna pospolita, marzanka wonna, naparstnica purpurowa, naparstnica zwyczajna, paprotka zwyczajna, goryczka trojeściowa, pierwiosnka wyniosła, a także pospolity w wapienickich lasach gatunek chronionego grzyba – sromotnik bezwstydy. Podczas zbierania informacji przyrodniczych, w trakcie prowadzonej kampanii dla ochrony doliny, odnaleziono w niej kilkadziesiąt okazów drzew o walorach pomnikowych. Skupiają się one głównie w rejonie doliny Żydowskiego Potoku, a także na zachodnich zboczach doliny. Wiele buków osiąga obwody pnia bliskie 300 cm, (obwód największego o trzech zrosniętych ze sobą pniach, sięga 500 cm i od kilku pokoleń wśród miejscowej ludności drzewo to znane jest pod nazwą „Trzej Bracia”). Na uwagę zwraca kilka pięknych jesionów, jaworów (największy sięga nawet w obwodzie 400 cm), a w górnych partiach spotkać jeszcze można resztki pomnikowych jodeł i stare świerki. Równie bogata jest fauna doliny. Oprócz bardzo popularnych w całych Beskidach jeleni, saren, dzików, lisów, wiewiórek, jeży występują tutaj mniej częste a nawet rzadkie gatunki – kuny, gronostaje, wydry, łasice, ryjówki (aksamitna i górską), orzesznice, nietoperze, wśród płazów spotykamy licznie salamandrę, kumaka górskiego, traszki i ropuchy, a wśród gadów jaszczurki, padalce i żmije zygzakowate. Ostatniego rysia zastrzelono w 1910 roku. W zimie 1988/9, zastrzelono w sąsiednim obwodzie łowieckim zbłąkanego wilka, a w 1981 dotarł tu nawet niedźwiedź. Wyjątkowo bogate jest w dolinie królestwo ptaków, z blisko 100 występujących gatunków warto tu wymienić puszczyka, słonkę, gołębia siniaka, pójdzkę, myszołowa, kruka, drozda obroźnego, dzięcioła czarnego i trójpalczastego, zimorodka, pluszcza, szarą i białoszyją muchołówkę, zimujące na jeziorze kaczki krzyżówki a nawet głuszca. Wśród owadów do najciekawszych, o których wiemy, że zamieszkują dolinę należą koziorog dębosz, trzpiennik olbrzym, żagnica wielka.

Największą wartością Doliny Wapienicy jest jednak bardzo bogate zróżnicowanie zbiorowisk leśnych charakterystycznych dla Beskidu Śląskiego. W żadnym z istniejących na obszarze Beskidów Zachodnich rezerwatów nie jest chroniona tak duża różnorodność zbiorowisk leśnych. Bogactwo typów tutejszych lasów porównywalne jest z obserwowanym w parkach narodowych Beskidów Zachodnich. Wędrując po Dolinie mamy okazję zaobserwować pełną wysokościową i siedliskową zmienność szaty leśnej.

Zaczynając od najniżej położonych partii doliny mamy okazję zobaczyć podgórski łąg jesionowy. Jest to najbogatsze w gatunki roślin zbiorowisko leśne na terenie doliny a zarazem jedno z najrzadziej spotykanych w Beskidach Zachodnich. Swą różnorodność gatunkową zawdzięcza on nie do końca uregulowanym potokom, których wiosenne wylewy co roku dostarczają nadpotokowym siedliskom nowych substancji pokarmowych. Wyżej położone nadpotokowe siedliska zajmuje olszynka karpacka. Tworzą ją niewielkich rozmiarów okazy olszy szarej oraz wierzby kruchej i olszy czarnej. Występuje ona tutaj niestety tylko w niewielkich płatach zajmując nadpotokowe żwirowiska. Dolnoreglowe, nadpotokowe siedliska oraz strome kamieniste stoki, których nachylenie nierzadko przekracza 40% zajmuje jaworzyna górską. W warstwie drzew współpanują buk i jawor, nad potokami dodatkowo pojawia się jesion. Jego udział w zbiorowiskach dolnoreglowych Beskidów należy do rzadkości. W warstwie runa panuje niepodzielnie miesięcznica trwała zwana potocznie nocną panną, lub srebrnikami Judasza. O jej uroku najłatwiej można się przekonać gdy dzień zbliża się do końca, a w całym lesie roznosi się „księżycowy aromat”. Największe przestrzenie pokrywa żyzna buczyna karpacka. Przywiązana jest ona do stoków o nachyleniu do 40 stopni oraz gleb z mniejszym niż w jaworzynie udziałem części szkieletowych.

O charakterze i wyglądzie lasu przede wszystkim decyduje buk, a jawor, jesion, świerk (poza obszarami nasadzeń), dąb, występują najczęściej w postaci nielicznej domieszki. Bardziej żyzne odmiany tego typu lasu rozpoznać można po charakterystycznym czosnkowym zapachu, pochodzącym od łąnowo nieraz występującego w runie czosnku niedźwiedziego. Mimo iż buczyna

karpacka jest lasem typowo dolnoreglowym w Dolinie Wapienicy spotykamy także jej podgórska postać z większym udziałem gatunków niżowych takich jak: dąb, wiąz, podagrycznik pospolity oraz pięknie pachnąca szaflwia lepka. Oprócz żyznej buczyny karpackiej na terenie doliny występuje kwaśna buczyna. Zajmuje ona górne partie stoków i grzbiety o niezbyt dużym nachyleniu. W tym typie lasu także dominuje buk. Jego wygląd jest bardzo zróżnicowany. W niższych położeniach buki są smukłe i strzeliste, natomiast w pobliżu grzbietów niskie, fantazyjnie powyginane i powykręcane, dzięki czemu w mgliste dni las ten posiada klimat szekspirowskich powieści. W runie dużo mniej gatunków przyzwyczajonych do „żyźnie zastawionego stołu”. Przeważają gatunki acidofilne przyzwyczajone do kwaśnych siedlisk, a co za tym idzie małej żyzności gleby. W warstwie tej dominują kosmatki, leśna i gajowa, borówka czernica, trzcinnik leśny oraz paproć narecznica szerokolistna. Górne partie stoków o nachyleniu do 40 stopni leżące powyżej 950 m n.p.m. zajmuje dolnoreglowy bór mieszany jodłowo-świerkowy. Mimo jednoznacznie brzmiącej nazwy jodła pojawia się tu z rzadka, a w warstwie drzew współdominują buk i świerk. W runie występują głównie gatunki przywiązane do mało zasobnych siedlisk np: borówka czarna, podbiałek alpejski, widłak wroniec, szczawik zajęczy czy śmiałek pogięty. Najwyżej położone wokół doliny siedliska zajmują świerkowe bory górnoreglowe. Mimo iż na terenie wokół doliny brak wzniesień o wysokości będącej w zakresie występowania górnoreglowego boru karpackiego (w Beskidach od około 1150 do 1350 m n.p.m.), wykształcił się tu ten typ lasu. Prawdopodobnie jest to uwarunkowane wpływem wilgotnych mas powietrza znad Atlantyku, które mogą łagodzić klimat najdalej na zachód wysuniętej części polskich Karpat. Wpływa on na obniżenie granicy pomiędzy regłem dolnym a górnym w tym masywie. W warstwie drzew niepodzielnie panuje świerk a czasami tylko pojawiają się pojedyncze okazy buków oraz jarzębiny. O wyglądzie warstwy runa decydują trzcinnik leśny, borówka czarna, śmiałek pogięty oraz paprocie wietlica alpejska i narecznica szerokolistna. Spotkać tu można ptaki górskie i wysokogórskie takie jak: drozd obroźny, orzechówka, dzięcioł trójpalczasty i siwerniak a także rzadkie głuszce. W dolinie znajduje się także jedna z najwyższych położonych w Karpatach Polskich kolonii lęgowych muchołówki białoszyjej.

W wyższych położeniach występuje także druga postać górnoreglowego boru różniąca się od poprzedniej niepodzielną dominacją w runie trzcinnika owłosionego. Ten typ lasu na obszarze Beskidów Zachodnich rozwija się głównie na terenie Beskidu Śląskiego, co prawdopodobnie uwarunkowane jest wspomnianą już wilgotnością tutejszego klimatu.

Naturalny charakter lasu

Poza procentowo niewielkim obszarem doliny niefortunnie obsadzonym monokulturą modrzewia i świerka dodatkowa wartość tutejszych lasów polega na tym, iż każdy z typów lasów obecnych na obszarze doliny zachował swój naturalny charakter, wyrażający się składem gatunkowym i strukturą w niewielkim stopniu odbiegającą od stanu naturalnego. Ponadto tylko niewielka część lasów doliny została zamieniona na nieodpowiednie dla siedliska uprawy drzew. Na obszarze Doliny zachował się również. naturalny charakter przestrzenny zespołów leśnych typowy dla Beskidu Śląskiego. Na ten naturalny beskidzki krajobraz składa się nie tylko szata roślinna, ale także zamieszkujące tutejsze lasy zwierzęta, w niewielkim stopniu zmienione gleby, źródła i potoki tworzące skomplikowaną sieć wodną, zasilaną przez wodonośne utwory fliszowe, ciekawa morfologia terenu wyrażająca się m.in. występowaniem jaskiń pochodzenia osuwiskowego, schronisk skalnych oraz wychodni piaskowcowych, z których uroczysko Diable Młyny posiada ponoć tajemną moc. Wszystkie te elementy są ze sobą połączone niezliczoną ilością współzależności i stan każdego z nich warunkuje funkcjonowanie geosystemu jako całości. To iż takie unikalne przyrodniczo miejsce zachowało się w tak niewielkiej odległości od centrum 200-tysięcznego miasta wojewódzkiego jest naszym wielkim szczęściem i jedynym sposobem korzystania z jego dobrodziejstw powinna być nieustanna obserwacja mądrości przyrody w nim królującej.

Szymon Ciapała

Autor jest przyrodnikiem z Uniwersytetu Śląskiego i członkiem zarządu stowarzyszenia PnrWI. Od wielu lat prowadzi w Dolinie Wapienicy warsztaty „LAS”.